

Бачинська Олена Анатоліївна

13/06/03

1397751

LIBONLI

УДК 94 (477.74) "17/19" (043.3)

**КОЛОНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИМ НАСЕЛЕННЯМ
ПРІДУНАЙСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ.
XVIII - початок XX ст.**

Спеціальність 07.00.01 - історія України

ТЗ(ЧУ)

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Одеса - 2002

Редо
110147

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі історії України історичного факультету Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова Міністерства освіти і науки України

Науковий консультант - доктор історичних наук, професор
Першина Заїра Валентинівна, кафедра історії
України, Одеський національний університет
ім. І. І. Мечникова, професор кафедри історії України

Офіційні опоненти:

член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук,
професор **Наулко Всеволод Іванович**, Інститут української
археографії і джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України,
завідувач відділу пам'яток духовної культури;

доктор історичних наук **Шандра Валентина Степанівна**, відділ історії
України XIX - початку XX ст., Інститут історії України НАН України,
провідний науковий співробітник;

доктор історичних наук, доцент **Бойко Анатолій Васильович**,
Запорізький державний університет, завідувач кафедри джерелознавства,
історіографії та спеціальних історичних дисциплін.

Провідна установа -

Інститут історії України НАН України, відділ історії України середніх віків,
м. Київ.

Захист відбудеться "10" січня 2003 р. о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.051.08 в Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова на історичному факультеті за адресою: 65026, м. Одеса, вул. Щепкіна, 12, ауд. 9.

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова за адресою: 65026, м. Одеса, вул. Преображенська, 24.

Автореферат розісланий "2" лютого 2002 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Лозовський А. К.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Актуальність теми. Проголошення незалежності України зумовило радикальні суспільні перетворення, вплинуло на життя представників усіх народів, що її населяють. За таких сприятливих умов активізувались національні рухи, почали виникати національні товариства та відроджуватися національні традиції. Водночас політична стабільність і добробут держави багато в чому залежить від виваженої національної політики. У зв'язку з цим великого значення й актуальності набувають дослідження історії формування різних національних груп на території України, що сприятиме успішному вирішенню проблеми їхнього співіснування, особливо в поліетнічних прикордонних регіонах. Одним з таких регіонів є Південь України, й зокрема Придунайські землі.

Внаслідок специфічних історичних і географічних умов Придунайські землі входили у сферу інтересів різних держав, з одного боку, різних національних груп - українців, молдован, болгар, росіян - з іншого. Усі вони брали активну участь у процесі заселення й освоєння даного регіону. Отже, ця територія стала контактною зоною між різними народами й у своєму історичному розвитку мала чимало подій, пов'язаних зі зміною національного і соціального складу населення. Звідси випливає, що без урахування процесу колонізації загальна картина історичного процесу залишається неповною й обмеженою, а науковий інтерес має бути спрямований на вивчення історії колонізації взагалі і на історію формування різних національних груп, які брали участь у цьому процесі, й їх взаємодіях, зокрема. У зв'язку з цим дослідження історії формування болгарського, гагаузького, російського, молдавського населення на території Придунайських земель проводились досить активно, проте спеціальних досліджень з історії формування, ролі та значення українського населення в процесі колонізації даного регіону на сьогодні не зроблено.

Таким чином, враховуючи вищезазначене, актуальність обраної теми полягає у недостатньому висвітленні і необхідності осмислення процесу колонізації Придунайських земель як одного з важливих моментів вітчизняної історії взагалі і колонізації українським населенням регіону, зокрема, а також у проведенні виваженої, обгрунтованої національної регіональної та урядової політики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрямок дослідження є складовою частиною наукової програми історичного факультету Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова - "Історія етнонаціональних процесів у Степовій Україні з найдавніших часів до сьогодення (за матеріалами Одеської області)" (державна реєстрація № 0199U003114), а також безпосередньо пов'язаний з науковою темою, яку розробляє колектив кафедри

історії України Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова - "Південна Україна: історія, історіографія, джерела" (№ 233; державна реєстрація 0101U008289).

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період XVIII - початок XX ст. Вони обумовлені часом появи перших значних груп українських переселенців на території Придунайських земель (початок XVIII ст.) і завершенням процесу колонізації в перші роки XX ст.

Територіальні рамки дослідження обмежені південним регіоном сучасної Одеської області, а саме територією нижнього межиріччя Дністра та Дунаю, що в літературі ще відома під назвою Південна Бессарабія, Буджак й Придунайські землі. Частково до розгляду залучені й сусідні до регіону території.

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є висвітлення процесу колонізації українським населенням Придунайських земель і визначення ролі й місця українського населення в загальному процесі колонізації.

У відповідності з поставленою метою у дисертації ставились наступні наукові задачі, які в такому комплексі розглядаються в історіографії вперше:

- охарактеризувати політичну ситуацію в Придунайських землях;
- розкрити причини виходу українського населення в регіон;
- установити території, з яких відбувався перехід українського населення, місця його осідання;
- провести аналіз чисельності, демографічних змін українського населення в процесі колонізації Придунайських земель;
- з'ясувати роль українського козацтва в процесах колонізації регіону;
- дослідити соціальні і верстові групи українського населення, які брали участь у процесі колонізації й їхню трансформацію;
- виявити тенденції у формуванні міського населення Придунайських земель;
- визначити етапи колонізації українським населенням Придунайських земель;
- розглянути традиції і звичаї українців у їхніх взаємовпливах з представниками інших національних груп регіону;
- сформулювати напрямки подальшого дослідження аспектів теми, акцентувати увагу на можливість використання результатів наукового пошуку в практиці суспільно-політичного життя України на сучасному етапі.

Об'єкт дослідження: українське населення Придунайських земель, його демографічна, соціальна, майнова диференціація та її зміни.

Предмет дослідження: процес колонізації Придунайських земель, його загальні аспекти й особливості у XVIII - початку XX ст.

Методологічною основою є принцип історизму, що являє собою підхід до історичних явищ і процесів з позицій діалектики, вивчення взаємозв'язків між ними; принцип наукової всебічності та об'єктивності, тобто комплексний аналіз усієї сукупності джерел, які стосуються різних факторів, що впливали на процес колонізації.

В дисертації використані *наукові методи*: проблемно-хронологічний, порівняльний, ретроспективний, історико-статистичний, системний та описовий, класифікації та періодизації.

Наукова новизна дисертації визначається, насамперед, самою постановкою і науковою розробкою складної і малодослідженої проблеми.

У дисертації пропонується новий концептуальний підхід дослідження теми шляхом відокремлення проблеми української колонізації із контексту загальної колонізації регіону. В той самий час це дозволило показати роль українського населення під час колонізації Придунайських земель у порівнянні й у взаємодії з представниками інших національних груп.

В основу дисертації покладена значна кількість нових архівних матеріалів, що уводяться в науковий обіг. На їх основі здійснено спробу комплексної неупередженої наукової розробки проблеми колонізації українським населенням Придунайських земель на фоні політичних, суспільних і економічних перетворень, чим заповнено прогалину у вітчизняній історіографії.

В результаті дослідження виявлено причини і визначено етапи колонізації українцями Придунайських земель протягом XVIII - початку XX ст., проведено аналіз чисельності й демографічних змін у структурі українського населення під час процесу колонізації. Зрозуміло, що всебічна характеристика процесу колонізації українським населенням Придунайських земель передбачає з'ясування соціальної структури, виявлення майнових груп і окремих станів. Так, у дисертації спеціально розглянуто питання про роль українського козацтва в заселенні регіону, проаналізовано особливості формування українського населення Придунайських міст.

Вивчення системи управління та політики місцевої турецької, а потім російської адміністрації дозволяє провести цікаві аналогії в їх ставленні і засобах щодо заселення й освоєння регіону.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що, по-перше, її зміст та висновки суттєво розширюють спектр наукових знань з історії колонізації Придунайських земель, сприяють з'ясуванню ролі й значення в цьому процесі українського населення. По-друге, наукові результати є основою подальших наукових розробок проблем існування українського населення й козацтва на території Придунайських земель і Півдня України; по-третє, висновки роботи можуть бути використані в узагальнюючих працях з історії колонізації, соціально-економічної історії, демографічних процесів, читання загальних

демографічних процесів, читання загальних і спеціальних курсів з історії України у вищих навчальних закладах, у написанні підручників і в краєзнавчій літературі; по-четверте, наукові результати можуть бути враховані у проведенні національної регіональної та урядової політики.

Апробація результатів дисертації. Основні матеріали і висновки дисертації використовуються автором при читанні лекційних курсів з історії України, спецкурсах “Історія українського козацтва”, “Історична географія України”. Матеріали дослідження апробовані на 9 міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференціях: Міжнародній науковій конференції “Молдавско-български отношения през средновековието и новото време” (Кишинів, 1996), “Четвертий Міжнародний конгрес українців” (Одеса, 1999), Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 120-річчю визволення Болгарії від османського рабства (Одеса, 1997), Міжнародній конференції “Българите в Северното Причерноморие” (Велико-Търново, 2000), П’ятій Міжнародній історико-етно-логічній конференції “Традиційна культура народів Європи” (Чернівці, 2001), Міжнародному конгресі “The Border: International Conference” (Belogradchik, 2001), Всеукраїнській науковій конференції “Історія міст і сіл України в контексті регіональних досліджень” (Донецьк, 2001), Міжнародному семінарі та засіданні міжакадемічної українсько-румунської комісії з питань археології, історії, етнології та фольклористики (Одеса, 2001), науково-практичній конференції “Історико-культурна спадщина Нікопольського району та проблеми історії запорозького козацтва” (Нікополь, 2001).

Рукопис дисертації обговорено на засіданні кафедри історії України історичного факультету Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

Публікації. Фактичний матеріал, залучений до наукового обігу, висновки і теоретичні узагальнення дослідження відображені в двох індивідуальних монографіях (загальним обсягом 33,5 др. арк.), 26 наукових статтях, опублікованих у вітчизняних і зарубіжних наукових виданнях і журналах (загальним обсягом 12,5 др. арк.).

Структура дисертації зумовлена метою та завданням дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури. Обсяг дисертації - 401 сторінка, з яких, список використаних джерел - 56 (700 одиниць, архівних справ - 202, фондів - 45); таблиць в тексті, що займають повну сторінку - 35 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, дослідження, хронологічні та географічні рамки, наукове і практичне значення дисертації. Сформульовано мета і задачі роботи, охарактеризовано її апробація та впровадження результатів.

У першому розділі - “Історіографія питання та джерельна база дослідження” - розглянуто стан наукової розробки проблеми в цілому й дана характеристика джерельної бази дослідження, використаної для виконання поставлених задач.

Проблеми колонізації українським населенням Придунайських земель у XVIII - початку XX ст. окремих комплексних досліджень не присвячувалось. В той самий час у науковій літературі існують роботи, що висвітлювали окремі аспекти цієї теми. Хронологічно-тематичний підхід, який застосований при розгляданні стану наукової розробки теми, відбиває ті особливості, що визначалися умовами розвитку суспільства й історичної науки.

Вперше найбільш чітко і вірно визначив час появи, основні причини переходу і території виходу українського населення у Придунайські землі у передмові до видання “Списки населенных мест Российской империи. Бессарабская область по сведениям 1859 г.” його редактор

О. Артем'єв¹. Видання може розглядатися не лише як джерело, але і як дослідження, тому, що має велику вступну історико-демографічну статтю. Зауважимо, що О. Артем'єв, відокремлював руснаків (західних українців) від інших українців, хоча, як відомо, це одна з етнографічних груп українського народу. Інформація, що подана у виданні присутня й в інших історичних, етнографічних, статистичних оглядах і статтях енциклопедичного характеру².

Одним зі значних дослідників першої половини XIX ст., який займався питаннями історії та демографії, в тому числі й Придунайських земель, був А. Скальковський. Його роботи відобразили абсолютизацію урядових заходів в краї. Особливо помітна зацікавленість А. Скальковського етнічними проблемами регіону, яким він присвятив чимало статей та розділів в окремих роботах³. А. Скальковський наводить в них нові,

¹ Списки населенных мест Российской империи. Бессарабская область по сведениям на 1859 год. - С.Пб., 1861. - С. XX - XXII.

² Дараган М. Военно-статистическое обозрение Бессарабской области. - С.Пб., 1849. - 306 с.; Зашук А. Статистика и этнография Бессарабской области // Записки Одесского общества истории и древностей (далі - ЗООИД). - 1863. - Т. V, отд. 1. - С. 491-586; Население области в 1862 г. по национальностям // Записки Бессарабского областного статистического комитета. - Кишинев, 1864. - Т. 1. - С. 91 -92; Егунов А. Бессарабская губерния в 1870-1875 гг. - Кишинев, 1878. - 129 с.

³ Скальковский А. А. Историческое введение в статистическое описание Бессарабской области // Журнал Министерства внутренних дел. - 1846. - Ч. 13. - С. 120-129; Його ж.

не опубліковані раніше, матеріали про розселення українців, росіян, молдован, болгар та ін. Важливим є повідомлення Скальковського про чисельність українського населення в Бессарабії в середині XVIII - початку XIX ст. Вона на жаль, не завжди відповідає реальним цифрам і в багатьох випадках суперечлива, що відзначено вже в літературі⁴. Однак його роботи безперечно зробили значний внесок у дослідження з історії колонізації Півдня України, й, зокрема, Придунайського регіону.

Заслугою А. Скальковського є також уведення в науковий обіг нового фактичного матеріалу, що пов'язаний з появою у регіоні українського козацтва і його оселення. Він називає, хоч і не чітко, групи населення, з яких формували Дунайське козацьке військо; саме формування визначає як виключно "бажання" російського уряду⁵.

Суттєво відрізнялася від поглядів А. Скальковського на ключові моменти історії дунайських козаків точка зору О. Петрова⁶. Він, визначив, що причини створення війська пов'язані з прагненням і боротьбою самих козаків відновити власну організацію в Придунайських землях. В той час, як наведені А. Скальковським відомості без серйозних змін увійшли до робіт дослідників навіть XX ст.⁷, висновки О. Петрова не зробили помітного впливу на стан дослідження проблеми.

Окремим питанням колонізації українцями нижнього Дунаю присвячені дослідження видатного вченого-етнографа Ф. Кондратовича (Лулу-леску, Ф. Вовк)⁸. Його можна вважати першим, хто зібрав унікальний матеріал з історії господарства і побуту задунайського козацтва й інших груп українського населення.

В роботах другої половини XIX ст. відбилась офіційна точка зору російського уряду на питання заселення регіону, що призвело в багатьох

Опыт статистического описания Новороссийского края и Бессарабии: В 2 ч. Т. 1: География, этнография, народонаселение Новороссийского края. - Одесса, 1850. - 386 с.; Його ж. Сравнительный взгляд на Очаковскую область в 1790 и 1840 гг. // ЗООИД. - 1844. - Т. I. - С. 10-15 та ін.

⁴ Кабузан В. М. Заселение Северного Причерноморья (Новороссии) в XVIII - первой половине XIX вв. (1719 - 1858 гг.): Автореф. дис. ... д-ра. ист. наук. - М., 1969. - 69 с.; Зеленчук В. С. Население Бессарабии и Приднестровья в XIX в.: Этнические и социальнодемографические процессы. - Кишинев, 1979. - 287 с.

⁵ Скальковский А. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского: В 3 ч. - 3-е изд. - Одесса, 1886. - Ч. III. - С. 246-247.

⁶ Петров А. Война России с Турцией 1806-1812 гг. - С.Пб.: Воен. тип, 1885. - Т. 1.

⁷ Коломейцев П. Т. Новороссийское казачье войско: Краткий очерк // Кишиневские епархиальные ведомости. — 1913. — № 1. — С. 11 — 15; Загоруйко В. По страницам истории Одессы и Одещины. - Одесса: Облздзат, 1957. - Вып. 1.

⁸ Кондратович Ф. Задунайская Сечь [по местным воспоминаниям и рассказам] // Киевская старина. - 1883. - Т. 1, янв.; Т. 5, февр., апр.; Лулулеску. Русские колонии в Добрудже: историко-этнографический очерк // Киевская старина. - 1889. - Т. 24, янв.-март; Вовк

випадках до перекручення історичної дійсності⁹. Ці праці є зведенням матеріалів, запозичених із опублікованих раніше досліджень. Вони обмежувались короткими згадками про наявність у регіоні російського, українського і молдавського населення, часто не відрізняючи українців від росіян. Виняток складають роботи В. Бутовича¹⁰, які відобразили динаміку населення Придунайських земель з 1897 по 1907 рр. У зв'язку з цим вони є доповненням, а в деяких аспектах і корекцією даних Всеросійського перепису 1897 р. В. Бутович відзначив характер взаємовпливів серед населення Бессарабії, зокрема, в питаннях мови. Роботи містять нові, порівняно з попередниками, подробиці про появу і розселення українців на території Придунав'я.

У другій половині XIX - початку XX ст. предметом гострої дискусії російських і румунських істориків стали питання про російсько-молдавські взаємовідносини і колонізацію регіону, оцінка значення приєднання Бессарабії до Росії¹¹. Особливої гостроти дискусіям надавало те, що факти, якими апелювала та чи інша сторона ставали аргументами в зовнішньополітичних конфліктах. Подібні дискусійні питання відновлювались час від часу й в XX ст. через міжнародну політичну ситуацію. З робіт румунських вчених цього періоду слід відзначити роботу М. Йорга, що присвячена історії двох придунайських міст - Кілії й Аккермана. Принципово нових даних про процес колонізації території Придунав'я автор не наводить, але цікавим є те, що він називає серед українського населення, яке брало участь у колонізації Придунав'я, лише таку групу, як "Cazaci"¹².

Перша Світова війна і події 1917 - 1920 рр. в Україні принесли нову хвилю дискусій щодо території Бессарабії. Провідні українські вчені, обґрунтовуючи статус української державності - історичний, етнічний, територіально-географічний, не могли обійти територію Бессарабії і Придунайські землі.

Хв. Українське рибальство в Добруджі // Матеріали до українсько-руської етнології / Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. - Львів, 1899. - Т. 1. - С. 33 - 52.

⁹ Накко А. История Бессарабии с древнейших времен. - Одесса, 1876. - Ч. 2.- 448 с.; Батюшков П. Н. Бессарабия: Историческое описание.- С.Пб., 1892.- 272 с.; Русские в Бессарабии до ее присоединения к России. - Кишинев, 1896.-321 с.; А. П. Щорнилович]. Русские в Южной Бессарабии: к истории колонизации // Русский архив. - 1902. - Кн. 2.

- С. 150 -160; Лашков Н. В. Бессарабия: К столетию присоединения к России. 1812-1912.

- Кишинев, [1912].—231 с.; Кассо Л. А. Россия на Дунае и образование Бессарабской области. - М., 1913. - 76 с.

¹⁰ Бутович В.Н.Материалы для этнографической карты Бессарабской губернии. - К.,1916. -59 с.

¹¹ Arbore Z. Basarabia in secolul XIX. - Bucuresci, 1898. - 208 с.; Гросул Я. С., Мохов Н. А. Историография Молдавии // Очерки истории исторической науки в СССР. - М., 1960. - Т. II-III.

¹² Iorga N. Studii istorice asupra Chilieii ci Cetnoii-Albe. - Bucuresci, 1899. - P.265.

Вони доводили, що саме українці освоювали цей “пустельний степ”, який увійшов до складу Російської імперії після 1812 р.¹³.

В 20-30-ті роки ХХ ст. на висвітлення проблем колонізації Придунайських земель впливала міжнародна політична ситуація. Роботи, що виходили в СРСР і Румунії здебільшого мали пропагандистський характер. В них на підставі загальних процесів колонізації Бессарабії обґрунтовувалась правомірність її перебування в складі тієї чи іншої держави. Для цього широко залучався етнополітичний фактор - наявність і кількість українського чи молдавського населення в регіоні. Кожна зі сторін намагалась підрахувати його чисельність на свою користь, що впливало на підбір матеріалів і відповідно на показники зазначених національних груп. Показовими в цьому плані є історико-етнографічні і географічні матеріали: “Географічний атлас” (1929 р.), “La Roumanie. Ethnographic atlas” (1936 р.) та ін¹⁴. Як виняток, можна відзначити появу в цей період декількох публікацій румунського історика О. Арборе¹⁵, присвячених українському і російському населенню пониззя Дунаю.

Серед наукових досліджень російської історіографії 20-х років ХХ ст. щодо Бессарабії слід окремо виділити праці Л. Берга¹⁶. Вони, поряд з узагальненням вже відомого матеріалу, містять нову інформацію про розселення різних народів в регіоні, зокрема, українців, молдован, росіян, болгар.

В 20-ті роки ХХ ст. О. Рябінін-Скляревський, один з нештатних співробітників ВУАН, присвятив серію статей питанням політичної історії задунайського козацтва і його ролі в заселенні Придунайських земель¹⁷. Наукове значення робіт автора полягає в залученні великої кількості нових архівних документів, а також в

¹³ Грушевський М. Ілюстрована історія України. - К., 1990. - 524 с.; Його ж. Очерк истории украинского народа. - К., 1990. - 396 с.; Його ж. Хто такі українці і чого вони хочуть. - К., 1991; Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України? - Львів: Світ, 1994.- 416 с.

¹⁴ Географічний атлас / За ред. Ю. М. Шокальського, укр. видання за ред. С. Рудницького. - Харків, 1929; La Roumanie. Ethnographic atlas. - 1936; Казанский К. Н. Бессарабия и Северная Буковина. - М., 1940. - 96 с.

¹⁵ Arbore A. Alezarile lipovenilor rusilor iu Dobrojea // Arhiva Dobrojei. - 1920. - № 1. - Р. 23-27; Його ж. Informatul etnografice si micari de populatiune in Basarabia sudica si Dobrogea in veacurile XVIII si XIX, cu speciala privire la coloniile bulgaresti din aceste regiuni // Analele Dobrogei.- 1929.-Т.Х. - Р. 50 - 53; Його ж. Sicia Transdunareaza // Analele Dobrojei. - 1935.- Р. 45-49.

¹⁶ Берг Л. Бессарабия. Страна - люди - хозяйство.-Петроград, 1918.- 224 с.; Берг Л. Население Бессарабии. - Петроград, 1923. - 198 с.

¹⁷ Рябінін-Скляревський О. Задунайська Січ в народних переказах і письменстві // Науковий збірник за рік 1928. - К., 1928. - С. 108-138 (Записки Українського наукового товариства: Історична секція ВУАН. - Т. 27); Його ж. З життя Задунайської Січі // Україна. - 1929.

упорядкуванні бібліографії “Історії задунайських запорожців”. Проте недостатньо критичне ставлення О. Рябініна-Скляревського до джерел призвело автора до перебільшення ролі російського уряду в створенні козацьких формувань.

Подальший розвиток історичної науки у ХХ ст. визначив найважливішим фактором колонізації характер соціально-економічних відносин. Історики принципово по-іншому ніж раніше підходили до вивчення проблем колонізації, зосередивши свою увагу на ролі народу, а не урядів в історичному процесі, а також розпочали вивчення економічних і соціальних аспектів процесу колонізації. Серед них дослідження Я. С. Гросула, І. Г. Будака, І. А. Анцупова, А. Д. Бачинського, В. М. Кабузана,

В. І. Жукова та ін. Розробки цих авторів стали базовими для подальших досліджень не лише Придунайських земель, але й усього Півдня України і Молдавії. Так, Я. С. Гросул та І. Г. Будак вперше провели значну роботу по вивченню соціально-економічного розвитку Бессарабії, зокрема, історії її заселення і господарського освоєння¹⁸. Окремі нові документальні матеріали були подані ними в додатках. Вони дозволяють розглянути економічну ситуацію, що склалася серед сільського населення, зокрема, й українського, внаслідок аграрних реформ румунського уряду на території Південної Бессарабії, що відійшла до Молдавії у 1856 р.

І. А. Анцупов більш детально ніж попередники на основі архівних документів розкрив загальні процеси державної колонізації території Бессарабії, історію формування аграрних відносин саме в південній її частині, а також окремим напрямком дослідження він обрав становище державних селян у першій ХІХ ст.¹⁹. В рамках цього напрямку Анцупов І. А. розглядав господарство дунайського козацтва. Нещодавно дослідником запропоновано новий матеріал з історії формування росіян у Придунайських землях. Проте змінам, що сталися внаслідок економічних і соціальних процесів в етнічному становищі регіону, зазначені

- Кн. 34, трав.-черв.; Його ж. До століття кінця Задунайської Січі Запорозької (1775-1828) // Вісник Одеської комісії краєзнавства при УАН. - Одеса, 1929 - Ч. 4 - 5 та ін.

¹⁸ Будак И. Бессарабская деревня в пореформенный период (60-е годы XIX века - канун революции 1905 г.): Автореф. дис.... канд. ист. наук. - Кишинев, 1953. - 23 с.; Гросул Я., Будак И. Крестьянская реформа 60-70-х гг. XIX в. в Бессарабии. - Кишинев, 1956. - 269 с.; Гросул Я. С. Крестьяне Бессарабии (1812 - 1861). - Кишинев, 1956. - 398 с.; Будак И. Г. Очерки социально-экономического развития и общественно-политического движения в Бессарабии в пореформенный период (1861-1905 гг.): Автореф. дис. ...д-ра ист. наук / Московский ун-т.- М., 1964.-39 с.; Гросул Я. С., Будак И. Г. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии. 1812 - 1861. - Кишинев, 1967. - 399 с.; іх же. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии: 1861-1905. - Кишинев, 1972. - 389 с. та ін.

¹⁹ Анцупов И. А. Народная колонизация Бессарабии в первой трети XIX в. // Ученые записки Кишиневского государственного университета. - 1958. - Т. 35. - С. 3 - 29; Його ж. Аграрные отношения на юге Бессарабии: 1812- 1870 гг. - Кишинев, 1978.-235 с.; Його ж. Государственная деревня Бессарабии в XIX в. (1812 - 1870 гг.). - Кишинев, 1966.

автори практично не приділяли уваги. Відповідно не виділялось у дослідженнях окремо українське населення регіону, але на підставі узагальнюючої соціально-економічної характеристики бессарабського села, можна уявити становище українців Придунайських земель, яке входило до різних соціальних груп селянства.

Низка досліджень А. Д. Бачинського пов'язана з народною колонізацією Придунайських земель²⁰. Він визначив її хронологічні рамки XVIII - початком XIX ст. Вперше ним розглядалися питання появи козацьких (запорозьких, некрасівських, донських) і липованських поселень на Дунаї. Він детально дослідив моменти взаємовідносин населення з татарською й турецькою адміністрацією. Основним стрижнем його робіт стала історія Задунайської Січі та Усть-Дунайського Буджацького війська. Особлива заслуга А. Д. Бачинського в тому, що на основі значної кількості архівних документів, більшість з яких вперше була уведена ним у науковий обіг, він відтворив реальну картину існування задунайського й усть-дунайського козацтва. У зв'язку з народною колонізацією Придунайської території, А. Д. Бачинський не міг не торкнутися питань появи тут крім козаків й інших груп українського населення, зокрема, селян і солдатів-утікачів, що внесло багато нового у вивчення нашої теми.

Значним моментом у дослідженнях демографічного та етнографічного розвитку регіону стали роботи В. М. Кабузана. Вони вперше дозволили достатньо чітко уявити основні напрямки і характерні риси заселення Північного Причорномор'я в цілому й, зокрема, Бессарабії в XVIII - першій половині XIX ст.²¹

Проблемам соціально-економічного розвитку міст Бессарабії присвячені дослідження В. І. Жукова²². В них автор характеризує процеси формування

- 262 с.; Його ж. Русское население Бессарабии и Левобережного Поднепровья в конце XVIII - XIX вв. (социально-экономический аспект). - Кишинев, 1996. - 289 с.; Його ж. Казачество российское между Бугом и Дунаем. - Кишинев, 2000. - 287 с. та ін.

²⁰ Бачинский А. Д. Основные этапы крестьянско-казацкой колонизации Буджакской степи и низовья Дуная в XVIII- начале XIX вв. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, 1964 г. - Кишинев, 1966.- С. 325 - 331; Його ж. Народная колонизация Придунайских степей в XVIII - начале XIX вв.: Дис. ... канд. ист. наук: 571. - Одесса, 1969. - 378 с.; Його ж. Біографічні матеріали - джерело для вивчення історії народної колонізації придунайських степів у XVIII - на початку XIX ст. // Історичні джерела та їх використання. - К., 1969. - Вип. 4. - С.65 - 71.

²¹ Кабузан В.М. Заселение Северного Причерноморья (Новороссии) в XVIII - первой половине XIX вв. (1719 - 1858 гг.): Автореф. дис. ... д-ра. ист. наук. - М., 1969. - 69 с.; Його ж. Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья: конец XVIII - первая половина XIX в. - Кишинев, 1974.-160 с. та ін.

²² Жуков В. Утверждение капитализма в социально-экономическом строе городов Бессарабии (1861-1900): Автореф. дис. ...д-ра ист. наук: 07.00.02 / Кишиневский гос. ун-т.

міського населення Бессарабії з 1812 р. Основна увага приділялась дослідником північним та центральним містам Бессарабії і лише фрагментарно він розглянув міста придунайської території.

В 70-80-х роках ХХ ст. розпочинається розробка нових аспектів історії регіону, пов'язаних з досліджуваною проблемою. Вони висвітлюють адміністративний устрій Бессарабії в ХІХ - початку ХХ ст., історію формування окремих національних груп на території Бессарабії, взаємозв'язки та взаємодії між представниками різних національних груп. Серед останніх слід окремо відзначити невелику розвідку і роботу В. С. Зеленчука, що присвячені розселенню українського населення в Молдавії в ХV - ХІХ ст.²³. В них автор вперше в історичній літературі висвітлює питання оселення саме українців у Придунайських землях.

Окрема група робіт з детальним розглядом розміщення українського населення в Російській імперії, динаміки змін його чисельності наприкінці ХІХ - ХХ ст. пов'язана з дослідженнями В. І. Наулко²⁴. Ним була запропонована етнічна карта розміщення українців наприкінці ХІХ - початку ХХ ст. Українське населення Придунайської частини України розглядалось В. І. Наулко в контексті зміни загальної чисельності українців. Одна з його статей присвячена етнічному складу Одещини в ХХ ст. Як вірно зауважив дослідник, розглядати цей регіон досить важко через постійні зміни кордонів, а також тому, що існуючі переписи населення по-різному визначали українське населення. В. І. Наулко запропонував нові методики проведення дослідження національних груп, його роботи дозволили розглянути динаміку перспективного розвитку українського населення у ХХ ст.

В 90-х роках ХХ - початку ХХІ ст. напрямки досліджень, пов'язані з проблемами теми, розширились в наслідок узагальнення теоретичних

-Кишинев, 1975.-48с.; Його ж. Города Бессарабии. 1812-1861 гг. (Очерки социально-экономического развития). - Кишинев, 1964.-250 с.; Його ж. Города Бессарабии. 1861 - 1900 гг. (Очерки социально-экономического развития). - Кишинев: Штиинца, 1975. - 291 с.

²³ Зеленчук В. С. Розселення та чисельність українського населення Молдавії (ХV-ХІХ ст.) // Народна творчість та етнографія. - 1978. - № 4. - С. 24 - 30; Його ж. Население Бессарабии и Приднестровья в ХІХ в.: Этнические и социально-демографические процессы. - Кишинев: Штиинца, 1979. - 287 с.

²⁴ Наулко В. Етнічний склад населення Української РСР: Статистико-картографічне дослідження - К.,1965. -136 с.; Його ж. Динаміка етнічного складу населення Одещини в ХХ ст. // Одеси - 200. Матеріали Міжнароднонауково-практичної конф., присвяченої 200-річчю міста. - Одеса, 1994. - С. 146 - 147; Його ж. Развитие межэтнических связей на Украине (историко-этнографический очерк). - К.: Наукова думка, 1975. - 276 с.; Його ж. Хто і відколи живе в Україні. - К.,1998. - 80 с.

питань щодо колонізації регіону протягом значних хронологічних періодів, історії формування різних етнографічних груп українців Подунав'я, їх традицій в матеріальній та духовній культурі²⁵.

При написанні дисертації були враховані концептуальні положення щодо процесів колонізації Південної України і Бессарабії запропоновані у монографічних дослідженнях Д.І. Багалія, О.І. Дружиніної, В.О. Голобуцького, І. О. Гуржія, О. С. Коцієвського, А. В. Бойка, Я. В. Бойка²⁶ та ін.

Короткий історіографічний аналіз досліджуваної проблеми свідчить, що її наукова розробка на сьогодні проведена не достатньо, хоча як самостійна наукова проблема вона окреслилась ще у ХІХ ст.

У першому розділі також зазначено, що за темою дослідження найбільша кількість неопублікованих джерел, значну кількість яких автор вперше увела у науковий обіг, містять Центральний державний історичний архів України у м. Києві і Філія Державного архіву Одеської області в м. Ізмаїлі. У фондах ЦДІА України в м. Києві - "Генеральна Військова канцелярія" (ф. 51), "Київська губерньська канцелярія" (ф.59), "Новоросійська губерньська канцелярія. 1776 - 1784 рр." (ф. 1820) зосереджені повідомлення російських дипломатичних представників, козацьких розвідників, російських офіцерів і перекладачів, донесення прикордонників, керівників карантинних і митних установ про становище українських утікачів, полонених, козаків, гайдамаків на території Придунайських земель і ставлення до них місцевої турецької адміністрації. Матеріали фонду

²⁵ Українське Придунав'я: історія, етнокультурний розвиток / А.К. Тичина, Н. Д. Бондарчук, В. М. Кривцова та ін. - Ізмаїл, 1995. - 175 с.; Мельникова Л. С. Східнослов'янська колонізація Південної Бессарабії (V- перша половина ХІХ ст.): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Одеський держ. ун-т. - Одеса, 1999. - 180 с.; Кушнір В. Українці за Дунаєм. - Одеса: Гермес, 2002. - 148 с.; Пригарін О. А. Етнічна виразність житла слов'янського населення Південно - Західної України (ХІХ - ХХ ст.): Дис.... канд. іст. наук: 07.00.05. - К., 1998. - 180 с. та ін.

²⁶ Багалей Д. И. Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры // Киевская старина. -1889.-№ 4—7; Дружинина Е. И. Северное Причерноморье. 1775 - 1800 гг. - М.: [Изд-во АН СССР], 1959. - 279 с.; Ї ж. Южная Украина в период кризиса феодализма. 1825 - 1860 гг. - М.: Наука, 1981. - 215 с.; Ї ж. Южная Украина. 1800-1825 гг.-М.: Наука, 1970.- 383 с.; Коцієвський А. С. О русско-украинском и молдавском населении Очаковской области до ее присоединения к России // Записки Одесского археологического общества. - Одесса, 1960. - Т. 1 (34). - С. 354 - 360; Гуржій І. О. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини ХІХ ст. - К., 1954. - 347 с.; Голобуцький В. О социальных отношениях в Задунайской Сечи // Исторические записки АН СССР. - М., 1949. - Т. 50. - С. 211 - 231; Його ж. Чорноморське козацтво за Бугом (До питання про соціально-економічний розвиток Степової України) // Наукові записки інституту історії АН України. - К., 1952. - Т. 4. - С. 133-157; Бойко А. В. Південна Україна останньої чверті ХVІІІ ст. Ч. 1: Аграрні відносини. - Запоріжжя: РА "Тандем-У", 1997. - 204 с.; Бойко Я. В. Заселение Южной Украины. 1860 - 1890 гг. (Историко-экономическое исследование). - Черкассы: Сіач, 1993. - 256 с.

“Військове правління Дунайського козацького війська” (ф. 245) відображують походження, місце і час переходу в Буджак майбутніх дунайців, їх блукання по Придунайських землях в пошуках роботи.

У ФДАОО в м. Ізмаїлі комплекс документів за характером і змістом можна поділити на декілька груп. До першої групи відносяться матеріали фондів “Аккерманська міська дума. 1815 - 1917 рр.” (ф. 1), “Ізмаїльський центральний карантин. 1816 - 1866 рр.” (ф. 136), “Ізмаїльське міське поліцейське управління. 1812 - 1856 рр.” (ф. 514) тощо. Вони розкривають процес переходу в Придунайські землі із сусідніх територій українського населення, формування українських так званих “малоросійських” товариств у придунайських містах./ Збережені у фондах списки жителів міст Аккермана й Ізмаїла дозволяють відновити картину колонізації регіону українським населенням протягом кінця XVIII - першої половини XIX ст., його соціальний склад та майновий стан.

Іншу групу документів ФДАОО в м. Ізмаїлі за темою дослідження складають матеріали фондів “Ізмаїльська міська управа. 1879 - 1918 рр.” (ф. 2), “Аккерманська повітова земська управа. 1869 - 1921 рр.” (ф. 47), “Аккерманська землевпорядна комісія. 1907 - 1917 рр.” (ф. 528), “Ізмаїльська землевпорядна комісія. 1912 - 1915 рр.” (ф. 847). Вони розкривають процес осідання і міграцій населення в другій половині XIX - початку XX ст., мають інформацію про проведення аграрних реформ 60-х років XIX ст. в Росії та Румунії.

У Державному архіві Одеської області матеріали за нашою темою зберігаються у фонді “Канцелярія новоросійського і бессарабського генерал-губернатора” (ф. 1). За змістом і часом походження їх можна поділити на дві групи. Перша, стосується переселення казенних селян з різних губерній Росії та України до Бессарабії. В документах йдеться про обговорення проекту генерал-губернатора М. С. Воронцова, згідно з яким передбачалось переселити близько 20 тисяч селян з “внутрішніх губерній” України та Росії. Тут містяться листування між міністерствами і відомствами, які безпосередньо брали участь у реалізації проекту. (Сам проект у вигляді положення Комітету міністрів був опублікований у Повному зібранні законів Російської імперії). Друга група документів містить матеріали допитів і карантинні свідчення окремих груп задунайських запорожців, які в різний час повертались із-за Дунаю. Вони дозволяють вивчити соціальний і майновий стан вихідців, географію розміщення українських поселень у Придунайських землях.

Матеріали за темою, що нас цікавлять поза межами України, зосереджені в Національному архіві Республіки Молдова. Фонд “Сенаторів, що головували в диванах Молдавії і Волощини в 1808 - 1813 рр.”

(ф. 1) містить відомості про втечі селян в Буджак і на Дунай. Справи мають важливі фактичні дані для з'ясування соціального походження окремих категорій українського населення межиріччя Дністра і Дунаю та їхнього економічного і правового становища наприкінці XVIII - початку XIX ст. Важливе значення для розробки теми мають також документи фондів “Канцелярія бессарабського губернатора. 1812-1917 рр.” (ф. 2), “Бессарабська обласна рада. 1813-1873 рр.” (ф. 3), “Бессарабський обласний уряд. 1813-1831 рр.” (ф. 5), “Бессарабське губерньське правління. 1828—1918 рр.” (ф. 6), “Бессарабська казенна палата. 1828-1910 рр.” (ф. 134), “Комісія казенного поселення в Бессарабській області. 1826-1833 рр.” (ф. 454). Їх матеріали містять листування адміністрації Бессарабії з різними урядовими структурами про заселення Придунайських земель у тому числі й українським населенням, про заснування різних сіл, ревізські реєстри населення міст і сіл Придунайського краю з зазначенням національного і соціального складу їх жителів. Окремо слід відзначити документи, що мають відомості про населення і землі, що відійшли до Молдавського князівства після Паризького миру 1856 р. і подальшу долю цього населення, його новий статус.

У Російському державному військово-історичному архіві відклалася значна кількість документальних матеріалів, що дозволяють вивчити військово-політичне становище і соціально-економічний розвиток на території Придунайських земель, зокрема у фондах “Військово-Вчений архів Головного штабу” (ф. ВВА), “Російсько-турецька війна 1787 - 1791 рр.” (ф. 465), “Російсько-турецька війна 1806 - 1812 рр.” (ф. 470), “Козацький відділ Головного штабу” (ф. 4л(330)) та ін. В справах містяться матеріали про характер турецьких укріплень і діяльність турецької адміністрації, місця зосередження українських поселенців, їхні господарські заняття і звичайно, інформація про підготовку і хід бойових дій. Документи про діяльність на території Придунайських степів російської та турецької адміністрацій дозволяють вивчити політику урядів щодо залюднення Придунайських земель. Окрема група документів, що важлива для розкриття нашої теми, відклалась у колекції “Молдавська армія” і пов'язана зі створенням Усть-Дунайського Буджацького козацького війська, багаторічною боротьбою за відновлення козацького війська в краї, листування командування армії про оселення козаків.

Серед опублікованих джерел найважливішими для розкриття проблеми стали законодавчі акти з Повного зібрання законів Російської імперії та документи з серії “История Молдавии. Документы и материалы”.

Тут першочергового значення набувають документи, пов'язані з умовами заселення регіону різними соціальними і національними групами²⁷.

Значна кількість матеріалів з історії Чорноморського козацтва в цікавлячому нас аспекті увійшла до фундаментальної публікації документів І. Дмитренка²⁸. Одне з важливих місць серед друкованих джерел з історії козацтва має “Список, учиненной в Коше Усть-Дунайского Буджакского войска о состоящих в оном на службе казаках. Август, 1807 г.”, опублікований з коментарями А. Бачинським²⁹. Зафіксовані в “Списку” дані дозволяють вивчати не лише сучасну йому історію війська, але й важливі явища процесу колонізації території межиріччя Дністра і Дунаю протягом останньої чверті XVIII - початку XIX ст.

Суттєве значення для вивчення поставленої теми мають записки сучасників і щоденники мандрівників, які відвідували територію Буджака і нижнього Дунаю³⁰.

Своєрідну групу джерел складають матеріали, зібрані в прикордонній області офіцерами Генерального штабу. Бессарабська область була в планах Росії стратегічно важливою територією, тому протягом XIX ст. регіон кількаразово обстежували. Огляди являли собою економічно-географічні описи з екскурсами в історію краю, населення, адміністративний устрій, торгівлю³¹.

Одними з основних джерел статистичного характеру для кінця XVIII - XIX ст. є “Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой или Буджака”, що виникло внаслідок генерального межування Буджака, яке проводилося в 20-х роках XIX ст. та Перший Всеросійський перепис 1897 р.³².

²⁷ Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1.~№22465,17055; Собрание И. - № 913,18526,29849,36673,46506, 48160,47824; История Молдавии: Документы и материалы. Т. II: Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии. 1812— 1861 гг. /Сост.И.А. Анцупов, К. П. Крыжановская; Под ред. Я.С. Гросула.-Кишинев, 1969. -Ч. III.-691 с.

²⁸ Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска: [Документы извлечены из Кубанского войскового архива]: В 4 т. / Собраны и изданы И.И. Дмитренко. -С.Пб.,1896.-Т.1-3.

²⁹ Бачинський А. Д. Джерело для вивчення історії народної колонізації Буджаського степу і пониззя Дунаю в кінці XVIII - на початку XIX століття // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. - К., 1963. - № 4. - С. 65-73.

³⁰ Клеemannово путешествие из Вены в Белград и Новую Килию, ... и во весь Крым ... в 1768, 1769 и 1770 годах. - С.Пб., 1783. - 246 с.; Тунман. Кримское ханство. - Симферополь: Таврия, 1991. -96 с.; Clarke E. D. Travels in Russia, Tartary and Turkeh. - Edinburqh, 1839.-512 с. та ін.

³¹ Дараган М. Военно-статистическое обозрение Бессарабской области.-С.Пб.,1849.-306с.; Зашук А. Бессарабская область. - С.Пб., 1862. - Ч. 1-2; Його ж. Военное обозрение Бессарабской области. - С.Пб., 1863. - 583 с.

За допомогою цих матеріалів й у порівнянні їх з іншими документами, можна визначити чисельність, походження, віковий і соціальний склад, господарські заняття українців.

Цікаву інформацію про розселення українців в Придунав'ї на початку XX ст. мають картографічні матеріали, які склали Л. Берг й А. Нур³³.

Така в цілому джерельна база, яка дала можливість автору роботи дослідити процес колонізації українським населенням Придунайських земель протягом XVIII - початку XX ст.

У другому розділі - “Початок і посилення колонізації українським населенням межиріччя Дністра і Дунаю. XVIII ст. - 1812 р.” - висвітлено історичні умови та причини, що пов'язані з появою українського населення у Придунайських землях, визначено території його виходу, охарактеризовано питання колонізації краю українським козацтвом, а також з'ясовано особливості формування української громади в містах регіону. З метою відображення особливостей умов, в які потрапляло українське населення з переходом у Придунайські землі, розглянуто політико-географічну ситуацію в регіоні. Придунайські землі у XVIII ст., як і в попередні століття, являли собою дикий цілинний степ, що є продовженням південноукраїнських степів нижнього Подніпров'я. Його природні умови забезпечували можливість для розвитку землеробства і скотарства, для виробництва сільськогосподарської продукції не лише для внутрішнього споживання, але й для збуту на зовнішніх ринках, проте ці багатства у період турецько-татарського панування майже не використовувались. У XVIII - на початку XIX ст. Придунайські степи знаходились у складі Турецької імперії. За системою адміністративно-політичного управління цієї території, що почала формуватися з кінця XVI ст., навколо фортець створювались райї-райони з християнським населенням, які управлялись безпосередньо турецькими намісниками. До складу досліджуваної території увійшли Ізмаїльська, Кілійська, Аккерманська, частково Бендерська і Каушанська райї з Буджацьким степом. Турецький уряд розглядав міста-фортеці Аккерман, Ізмаїл, Кілію, перш за все, як військово-стратегічні пункти, що виконували роль аванпостних укріплень на кордоні з Росією. У фортецях розміщувались великі турецькі військові гарнізони, які,

³² Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой или Буджака с приложением генерального плана его края, составленное при гражданской съемке Бессарабии, производившейся ... с 1822 по 1828 год. - Аккерман: Тип. И. М. Гринштейна, 1899. - 523 с.; Первая Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г.: Бессарабская губерния. - С.Пб., 1905. - 312 с.

³³ Этнографическая карта сельского населения / Сост. Л. Берг. -1920; Basarabia. Harta etnografica intocmita de A. Nour. - 1916.

через неспроможність Туреччини їх утримувати, для свого забезпечення почали займатися торгівлею, ремеслами або просто грабували місцевих жителів. Внаслідок цього населення в містах і селах рай було віддане на повну сваволлю турецьких чиновників і землевласників. У степовій частині Придунайських земель кочувала так звана Буджацька орда, що складалася із різних ногайських племен і являла собою переважно їх територіальне об'єднання. В житті орди важливе місце займали напади на сусідні українські і молдавські території. Наявність фортець Аккермана, Кілії, Ізмаїла забезпечувала ногайцям, по-перше, захист від переслідувань, а по-друге, можливість легко позбутися награваного майна або полонених. Захоплених бранців, у більшості випадків, ногайці продавали в рабство, частково використовували у своєму господарстві.

У розділі обґрунтовується теза про те, що у XVIII ст. турецький уряд проводив специфічну політику щодо придунайської території та її населення. В ній, на думку автора, можна визначити два основних напрямки, кожен з яких переслідував мету закріплення турецької влади в Придунайських землях. Перший напрямок проводився офіційними установами й урядом Туреччини. Він характеризується подальшим прагненням залишити ногайців в регіоні.

Другий напрямок опосередковано, але втілювала місцева турецька адміністрація і феодали. Він характеризується намаганням залучити і затримати усіма можливими засобами (пільги, найом, полон, переховування, продаж тощо) дешеву робочу силу в краї і відповідно у своїх власних господарствах. Через це досить часто місцева турецька адміністрація крізь пальці дивилась на оселення утікачів на підвладній їй території і вимоги сусідніх держав повернути полонених або утікачів не виконувала. Таким чином, вона несвідомо, але проводила політику заселення й освоєння регіону. Постачальником людських ресурсів, які безпосередньо освоювали землі, було українське та інше населення сусідніх з Придунайськими землями територій.

Залучений фактичний матеріал свідчить, що внаслідок політичних подій першої третини XVIII ст. (повстання С. Палія, перехід козаків на підвладні Туреччині і Кримському ханству території через поразку І. Мазепи, російсько-турецька війна 1735-1739 рр. тощо) на території Придунайських земель зосередилась значна кількість утікачів: козаків, селян, солдатів і полонених або найманих працівників. Значною мірою ознайомлення з регіоном українських козаків і селян ще у XVI - XVII ст. під час походів козацьких ватаг на Аккерман, Ізмаїл, Кілію сприяло активізації процесу проникнення українського населення в Буджацький степ на початку XVIII ст.

В цей час оселення тут українського населення, переважно селян і запорожців, носило епізодичний характер.

У 30-ті роки XVIII ст. у Буджацький степ виходили козаки Олеш-ківської Січі, які осідали на рибних промислах поблизу Аккермана та Кілії. У ці самі роки спостерігався вихід українських селян з території Галичини і Правобережної України через пожвавлення гайдамацького руху. Однак в цей період колонізація не набула значних розмірів через віддаленість території Подунав'я від українських кордонів і перебування тут Буджацької орди.

З середини 70-х років XVIII ст. проникнення українського населення у Придунайські землі збільшується. Сприятливі умови для цього створила російсько-турецька війна 1768 - 1774 рр. Після зруйнування Запорозької Січі на територію регіону почали виходити і оселятися запорозькі козаки. В 70-х роках XVIII ст. Туреччина під тиском Російської імперії змушена була переселити запорожців у пониззя Дунаю, виділила їм землі під поселення.

Яська угода між Росією та Туреччиною 1791 р., внаслідок якої кордон проходив у пониззі Дністра, наблизила Буджацький степ до українських територій. Ногайське населення скоротилось до незначної кількості. Після виходу з цих районів російських військ тут залишилась значна кількість солдатів-утікачів, колишніх запорожців і чорноморських козаків, які відмовились від переселення на Кубань. Посиленню переходу українського населення в Придунайські землі сприяло утворення козаками Задунайської Січі. Сформування під час російсько-турецької війни 1812 - 1806 рр. у регіоні Усть-Дунайського Буджацького козацького війська викликало нову хвилю селянського руху з навколишніх Херсонської, Катеринославської та Подільської губерній. Вступ до задунайських або усть-дунайських козаків сприймався як спасіння від кріпацької неволі. У зв'язку з цим уряд ліквідував військо і вжив усіх можливих заходів для повернення утікачів до попередніх місць проживання, але частина колишніх усть-дунайців перейшла Дунай, а значна кількість оселилась у Буджаку.

Аналіз залученого матеріалу свідчить, що на території Придунайських земель, починаючи з 70-х років XVIII ст., українське населення представляв не лише козацький елемент, але й за назвою тогочасних документів так звані "піддані російські, які зайшли у володіння Туреччини і Молдавії", "піддані колишнього Польського королівства", вихідці "цесарські" або "австрійські", "Римської імперії", "Німеччини", "уродженці Турецьких областей". Такі назви мають чисто формальний характер виникнення за назвою місць походження. Всі ці українські вихідці нічим по суті не відрізнялись один від одного і навіть від українських

козаків, являючи собою, як правило селян-утікачів. Оселились вони на досліджуваній території внаслідок тих геополітичних трансформацій, що сталися в навколишніх з Буджаком українських територіях. Після переходу під владу Австрійської імперії частини західноукраїнських земель (1772-1774 рр.), другого і третього поділу Речі Посполитої (1793- 1795 рр.) збільшився рух українських вихідців із Галичини і Буковини, потік українських селян з Поділля та Волині. Відправним пунктом для міграцій (втеч) із південноукраїнських губерній Росії стали розподіл між поміщиками земельних масивів у Новоросійському краї, ревізія 1795 р. й указ уряду від грудня 1796 р. про заборону переходу селян, що сприяло закріпаченню раніше вільних поселенців. Виняток складали “уродженці Турецьких областей”, більшість з яких були дітьми українських селян-утікачів, які декілька десятків років тому зайшли у турецькі володіння. До цієї категорії не входили задунайські запорожці, які не втратили зв'язків з Січчю. Слід зауважити, що виділення серед значної маси населення саме українського елемента, без спеціальних позначень у документальних матеріалах, являє певні складнощі. При розв'язанні цього питання значне підґрунтя мають біографічні матеріали вихідців, складені під час переходу кордону, де серед різного плану інформації вони повідомляли і місця, час народження і навіть національність батьків.

Формування української громади в містах Придунав'я обумовлювались загальною політичною ситуацією й основними тенденціями заселення. Як засвідчують підрахунки фактичних даних документів на початок 1808-1811 рр. українське населення в придунайських містах Аккерман, Кілія, Ізмаїл складало близько 24,5%, не враховуючи козацького населення й жителів, які за походженням й прізвищами можуть вважатися українцями, але в переписах фігурують, як населення інших національних груп. Переважна більшість українського міського населення (близько 75%) походила з українських територій і оселялась в містах після тривалих блукань в Придунайських степах і Молдавії. Документи називають населені пункти, де перебували мігранти: Парাপарі, Галілешти, Нерушай, Турлаки, Коркмази, Шабо, Роша, Паланка, Вилкове, Шагани, Золокари, Жебріани тощо. Близько 10-11% з цих жителів складала такі, що походили з Бессарабії й Придунайських земель, понад 78% вийшли з Правобережної й Південної України.

Таким чином, процес колонізації Придунайських земель у XVIII - початку XIX ст. призвів до появи тут значної кількості українських поселенців, які поклали початок економічному освоєнню регіону ще до приєднання його у 1812 р. до Російської імперії.

Третій розділ - “Продовження колонізації українським населенням Придунайського краю та її завершення. 1812 р. - початок ХХ ст.” - містить детальний аналіз основних аспектів народної і державної колонізації, в тому числі козаками, чисельності українського населення в сільській місцевості та містах Придунайської території, а також взаємовідносин українців з представниками інших національностей регіону.

Внаслідок російсько-турецької війни 1806 - 1812 рр. територія Придунайських земель увійшла до складу Російської імперії. Після цього посилюється процес стихійної народної колонізації і протягом двох перших десятиліть ХІХ ст. він був найбільшим. Саме у ці роки в регіон прибула основна маса українського населення. Переважна більшість його переходила Дністер, Дунай або Прут самовільно з територій Правобережної, Західної, Південної України. Утікачі селяни і солдати примикали до інших переселенців під чужими прізвищами, залишалися жити разом з ними на колишніх ногайських, татарських поселеннях або засновували нові села та хутори, будували землянки, заводили деяке господарство. Уряд зацікавлений в заселенні та освоєнні регіону змушений був крізь пальці дивитися на оселення утікачів і врешті-решт змушений визнати їх тими, які “міцно осіли” і включати до списків жителів Бессарабії.

Шляхи заселення краю визначались поверненням жителів, які втекли за межі Бессарабії під час турецького панування, а також стихійною народною й офіційною урядовою колонізацією. Політика уряду переслідувала мету, поряд з іншими задачами, швидко освоїти приєднані, особливо південні землі, і завести тут заможні селянські господарства, які могли б утримувати армію. З усіх земель півдня Бессарабії лише п'яту частину уряд роздав поміщикам, сановникам, генералам та іншим можновладцям з забороною заселяти землі кріпаками. Офіційна урядова колонізація набула значимості лише з кінця 1820-х років. Внаслідок неї в регіон переселились українські селяни з Чернігівської, Полтавської, Харківської, Херсонської, Таврійської, Катеринославської губерній.

Одночасно продовжувалась колонізація українським козацтвом Придунайського регіону. Протягом 20-х років ХІХ ст. козаки, які залишилися проживати в Бессарабії після 1812 р., наполегливо вимагали відновлення козацького війська. Російська влада погодилась на це лише у 1828 р. через розпочату нову російсько-турецьку війну. Із задунайських запорожців, колишніх чорноморців і усть-дунайців створили Дунайське козацьке військо, яке отримало землі під поселення в Аккер-манському повіті. Українське населення складало у війську 34%, що становило найбільшу етнічну групу. Існування війська поживало чутки про створення “Нової Дунайської Січі”, що сприяло втечам жителів

навколишніх територій до козацьких полків. Це, у свою чергу, поповнювало військо українськими утікачами, які намагались уникнути кріпацтва або рекрутчини, легалізувати своє становище, отримати землю і завести власне господарство.

Протягом першої половини XIX ст. потік українського населення в Придунайські землі можна вважати масовим. Разом з іншим населенням українці орали степ, розбудовували придунайські міста, в яких вони становили провідну національну групу.

Період другої половини XIX - початку XX ст. характеризувався припливом в регіон незначної кількості українського населення, здебільшого, з переселенців Добруджи. Приєднання у 1856 р. частини території Придунайських земель до складу Молдавського князівства призвело до самовільних втеч і організованого переселення з неї на російську частину болгарських колоністів, українців, росіян та інших. На звільнені землі оселялось українське та російське населення з правого берега Дунаю і молдовани - з території Молдавського князівства. Внаслідок таких процесів, після приєднання цієї території знов під владу Російської імперії у 1878 р., національний склад Придунайських земель змінюється, але українці продовжують складати тут одну з найчисельніших груп населення.

Мали місце й зворотні процеси еміграції - втечі козаків і селян за Дунай, а також переселення селян на вільні землі Таврійської і Херсонської губерній.

Внаслідок різних шляхів й заходів заселення національний склад Придунайських земель став полінаціональним. Провідними групами сільського населення тут були українці, молдовани, болгари. На території Аккерманського та Ізмайльського повітів у 1819 р. 17,5% - становили українці, 34,2% - молдовани, 21,1% - болгары та гагаузи, 9,1% - росіяни, некрасівці, старообрядці, вже у 1827 р. - 19,4% - українці, 33,5% - молдовани, 22,7% - болгары та гагаузи, 9,4% - росіяни і у 1897 р. - 20,8% - українці, 30,5% - молдовани, 18,2% - болгары та гагаузи, 8,6% - росіяни. Значна кількість жителів міст була лише приписана в них, а жила в навколишніх селах, тому що займалась землеробством або рибними промислами.

Аналізуючи дані залучених документів, можна констатувати, що протягом XIX ст. кількість українського, російського, болгарського населення повільно, але зростала, а вага молдавського відповідно зменшувалась, проте всі ці національні групи залишалися основними. В той самий час дані показують, що територія південних повітів Бессарабії заселялась декількома національностями одночасно, і серед них провідну роль відігравали українці. Для порівняння більший ніж в двох повітах Придунайських земель відсоток українців у 1897 р. був лише в Хотинському повіті - 55,2% (від населення усього повіту без міст), Сорокському він складав 16,4%, Бельцькому - 11,8%.

За віковою ознакою наприкінці XIX ст. 33,4% українських жителів Аккерманського й Ізмаїльського повітів становили так само, як і в містах, активну працездатну групу від 21 до 50 років. Це збіглося з загальною повітовим показником в цілому. Більшість вікової групи, як в українців, так і в інших національних групах складала діти та підлітки від одного до 19 років - 55%. Такі показники давали широкі можливості для репродукції населення і подальшої розбудови господарства краю.

Українське населення сільської місцевості Аккерманського й Ізмаїльського повітів у першій половині XIX ст. складалось, здебільшого, з місцевого населення, яке проживало тут уже в XVIII - початку XIX ст., і переселенців. Більшість з них належала до категорії державних селян. Склад цієї групи був досить не стійкий і змінювався від політики уряду.

В 20-30-х роках XIX ст. уряд прискорив вирішення питання про переселення частини селян з українських і російських губерній до Придунав'я. У 1823 р. в урядових колах обговорювався проект намісника Бессарабської області графа М. С. Воронцова про заселення території селянами з внутрішніх губерній. У лютому 1824 р. він був затверджений як положення Комітету міністрів "Про влаштування в Бессарабській області 20 тис. казенних селян з внутрішніх губерній". За цим Положенням передбачалось оселити по п'ять тисяч селян з Чернігівської, Полтавської, Орловської, Курської губерній, згодом, через велике прагнення селян, було дозволено переселення з Харківської, Таврійської, Тамбовської, Рязанської, Тульської, Калузької губерній.

Отже, протягом XIX ст. в Придунайських землях проживала четверта частина українського населення усієї Бессарабії - 25-26%, за компактним розселенням тут вони становили одну з провідних груп - 17-20,8%. Майже такі дані підтверджуються і на 1906 р. - 19,62%. Придунайські землі за кількістю українського населення поступалися лише Хотинському повіту, де компактно проживало 47,9% від усієї кількості українців Бессарабії (для порівняння в Сорокському - 10,9%, Бельцькому - 7%).

Українське населення проживало в усіх придунайських містах - Аккерман, Ізмаїл, Кілія, Рені. Порівняно з іншими національними групами тут вони склали найбільшу етнічну групу - 42,5%. Це становило 63,5% від чисельності українського населення в усіх інших містах Бессарабії. Для порівняння: росіяни в придунайських містах - 23,6%, молдовани - 16,6%, болгар - 17%, греків - 50,4%, євреїв - 10%. Такий високий відсоток українців у містах Придунайських земель пояснюється

процесами заселення, що визначило їхнє провідне місце в розбудові, економічному освоєнні міст і формуванні традицій жителів регіону. Вже наприкінці XIX - початку XX ст. більшість (77,7% - 89%) україномовного населення в містах була місцевим за народженням, а ті, які переходили з інших територій імперії (від 51% в Ізмаїлі до 80% в Аккермані), становили вихідці з “українських губерній”.

Українське населення міст продовжувало зберігати власні традиції в утворенні шлюбно-сімейних відносин, воно становило одну з активних, мобільних і працездатних у соціально-економічному плані груп віком від 21 до 50 років. Це сприяло подальшому відтворенню української громади в містах Придунав'я, вага якої постійно збільшувалась не лише механічно (внаслідок переселень), але й через природний приріст.

Протягом першої половини XIX ст. населення міст Придунайських земель внаслідок переселень і природного приросту збільшилось майже втричі, що збіглося з тенденціями в інших містах Бессарабії. Порівняно високий відсоток міського населення в першій половині XIX ст. пояснюється розвитком ремесла та торгівлі. Крім того, в містах Придунайських земель чимало жителів займались рибальством і були пов'язані з землеробством. Вже у другій половині XIX ст. кількість населення міст зростає більш повільно, внаслідок як політичних (відходом частини Придунайських міст - Ізмаїла, Кілії, Рені до Молдавії), так і соціально-економічних причин (реформами 60-х років XIX ст., переходом селян з міст у села тощо).

Поступове переселення і міграції в Придунайських землях помітно впливали на виникнення спільних традицій усіх національних груп, створювали сприятливі умови для постійних контактів і разом з тим надавали можливість передавання іншим характерних традицій українського життя, культури, вірувань, козацьких звичаїв, досвіду найбільш раціонального ведення господарства.

У четвертому розділі - “Економічний розвиток і соціальне становище українського населення” - охарактеризовано проблеми формування і розвитку різних соціальних груп українського населення, які прийняли участь у процесі колонізації, їх майнове розшарування, проведено порівняльний аналіз економічного становища різних станових груп українського населення - козаків, державних селян, колоністів.

Під час заселення Придунайських земель українське населення не мало соціальної і майнової рівності, ця диференціація зберігалася і до початку XX ст.

У турецько-татарських і молдавських землях у Задністров'ї та пониззі Дунаю у XVIII ст. українське населення було зайняте в усіх галузях господарства:

землеробстві, скотарстві, рибальстві, торгівлі та ремеслі. Значна кількість утікачів перетворювалось у найманців і батраків, які існували лише за рахунок продажу власної робочої сили, тобто заробітками.

Поряд з наймитами, досить значний прошарок складали також і напіввільні українські поселенці селяни-орендарі, яких експлуатували турецькі та молдавські феодалі і чиновники. Кількість міцних у господарському відношенні селянських господарств була порівняно невелика.

Одночасно з цими групами населення наприкінці XVIII ст. тут формується прошарок заможних торговців і селян, які використовували у своїх господарствах найману працю.

Факти свідчать, що на початку XIX ст. в містах Придунайських земель українське населення існувало від торгівлі, різних ремесел і “заробітків”. Значна кількість приписаних до міст жителів жила в навколишніх селах і займалась землеробством. Так, в місті Аккерман 57% українців займались землеробством, 24% - торгівлею, 13 % - заробітками, 4% - візництвом і 2% - рибальством. За даними документів за станом на 1811 р. по Ізмаїлу можна твердити, що українське населення, яке переходило на поселення в місто після тривалого попереднього блукання по Молдавії та Бессарабії, займалось “заробітками”, тобто наймитувалось по різних містечках і селах - 85% і чумакувало - 10%. Слід відзначити, що з них 34,5% складали поміщицькі селяни-утікачі, здебільшого, з Київської і Подільської губерній маєтків Потоцьких і Енгельгардів і 51% селяни-утікачі з казенних сіл.

У Придунайських землях сфера господарської діяльності селян була різноманітніша, ніж у центрі і на півночі Бессарабської області. Позитивно позначалося посилення економічних зв'язків з центрами країни: вони сприяли розвитку спеціалізації півдня області в землеробстві. До кінця XIX ст. населення Аккерманського й Ізмаїльського повітів продовжувало активно займатися землеробством і тваринництвом, з тією різницею, що роль останнього поступово знижувалася. Як дозволяють твердити документи 90% українського населення займалося “сільським і кочовим господарством, рибальством і полюванням”, з них близько 40% мали “додаткові промислові заняття”. Серед українського населення сільської місцевості 89% займалося землеробством і тваринництвом і лише 3,5% були пов'язані з ремісничим виробництвом і торгівлею.

Можна констатувати, що більшість українських жителів Придунайських земель були селянами. Так, в Аккерманському повіті 67% українців складали селяни, 31% - міщани, 1% - дворяни і почесні громадяни. В Ізмаїльському повіті - 71,7% складали селяни, 27% - міщани і також 1% - дворяни і почесні громадяни.

Вже в XIX ст., як показує дослідження, українські селяни становили 70% від усього українського сільського населення, а міщани - 96% від українського населення міст. Перші складали 41% від усіх селян Придунайських територій, міщани - 45,7 % від усіх міщан даної території.

Досліджуваний нами район відрізнявся специфічними умовами економічного і соціального характеру, які зробили помітний вплив на тенденції в соціальному розшаруванні: велика питома вага в земельному фонді державного землеволодіння і порівняно не погана земельна забезпеченість селян, менш важкий соціальний гніт полегшував нагромадження багатств і сприяв появі економічно сильних сільських господарств.

Серед українського населення найбільшими в соціально-економічному плані категоріями були державні селяни, козаки й частково колоністи. Порівняльний аналіз господарства цих категорій населення дає можливість твердити, що більшість з них не мала відповідних до необхідних за визначенням уряду земельних ділянок, як правило, козаки й селяни мали їх в значно меншій пропорції. Однак і ці ділянки вони з великими труднощами обробляли. Усе це позначалось на становищі в господарствах селян і козаків. Так, за документальними матеріалами встановлено, що в більшості вони ледве задовольняли свої потреби в урожайні роки. В зв'язку з чим козаків-дунайців бідного стану було 12%, які під час переселення в роки Кримської війни 1853-1856 рр. у Новоросійське військове поселення кавалерії "змушені були йти з малолітніми дітьми пішки та нести свою одягу і хліб на собі". В селах державних селян, де жили українці, від 7,5% до 92% становили найбільш бідні родини. Такі особи наймитували в сусідніх селах у господарствах колоністів, заможних селян, поміщиків. На відміну від державних селян у козаків існував ще так званий військовий найом, коли більш заможні козаки наймали за себе на службу інших незаможних.

Існував серед українського населення й прошарок заможних селян, козаків, офіцерів, які вивозили на продаж значну кількість хліба й худоби.

Становище з розвитком скотарства дещо відрізнялось у цих категорій населення. Так, у селян і козаків на 100 осіб припадала майже однакова кількість рогатої худоби, овець і свиней. Але ситуація відрізнялась щодо коней. У дунайських козаків їх кількість значно переважала селянську. Це пояснювалось військовим призначенням коней і меншим їх використанням в сільському господарстві у козаків ніж у селян.

Слід відзначити, що залучені документи, дозволяють твердити, що, незважаючи на майже однакове становище в господарському розвитку, селяни постійно намагались записатися в козаки. Тут спрацьовував стереотип так званої

“козацької волі”, досить чітко сформульований одним з утікачів, що записався в козаки: “якщо записався в козаки - залишишся вільним на завжди”. Селяни і рядові козаки, на жаль, не змогли отримати тих умов життя, на які сподівалися з формуванням в краї Дунайського козацького війська.

Саме ці категорії населення були носіями свосвідних виробничих традицій та культурно-побутових звичаїв і передали їх іншим національним групам. Під час економічного освоєння вони впроваджували багатий досвід оброблення зернових культур - озимої пшениці, жита, вівса, гречки, систему обробки землі та господарські знаряддя, зокрема так званій “малоросійський плуг”.

Знання й навички українців відіграли немаловажну роль у підвищенні рівня різних ремесел, поліпшенні практики будівництва житла. У той самий час вони запозичували в інших національних груп найбільш необхідну майстерність у веденні сільського господарства і ремісничко- торгових занять.

У **висновках** підсумовано результати дослідження, сформульовано положення дисертації:

- з'ясовано, що незважаючи на відображення в історичній літературі деяких важливих аспектів теми дисертації, впродовж XIX - XX ст. тема не була предметом спеціального вивчення;

- охарактеризовано не розробленість джерельної бази даної теми. Виявлені нові джерела характеризуються великим різноманіттям і розрізненістю як за змістом, так і за формою. Вони дозволили з'ясувати питання соціально-економічного і культурного розвитку українського населення регіону, процеси його формування;

- доведено зацікавленість місцевої турецької адміністрації у затриманні в краї робочої сили й практично не виконанні міжнародних угод з Росією, пов'язаних з поверненням на батьківщину утікачів або полонених, у тому числі з українського населення, і, таким чином, несвідомо, але проводила політику колонізації. Але ні власність на майно, ні часто навіть саме життя місцевого населення, що формувалося, турецький уряд на формально контрольованих ним землях, гарантувати не міг;

- показано можливість ознайомлення з територією Придунав'я українських козаків і селян ще у XVI - XVII ст. під час походів козацьких ватаг на Аккерман, Ізмаїл, Кілію. Значною мірою це сприяло активізації процесу проникнення українського населення в регіон на початку XVIII ст.;

- обґрунтовано, що формування української громади в містах Подунав'я обумовлювались загальною політичною ситуацією й основними

тенденціями заселення. Переважна більшість українського населення, яке походило з різних українських територій, оселялось у містах. Внаслідок цього вони склали одну з провідних груп міського населення; становили одну з активних, мобільних і працездатних у соціально-економічному плані сил. Надалі, це сприяло відтворенню української громади в містах Придунайських земель, вага якої постійно збільшувалась не лише механічно (переселення), але й через природний приріст;

- визначено етапи в процесі колонізації українським населенням

Придунайських земель у XVIII - XIX ст.:

1) 10-ті - початок 70-х років XVIII ст. - початок колонізаційних процесів. В цей час оселення тут українського населення носило епізодичний характер. Одними з перших поселенців були запорозькі козаки, які розмістилися в пониззі Дністра та проникли в пониззя Дунаю після подій 1709 р., пов'язаних з І. Мазепою. У 30-ті роки XVIII ст. у Буджацький степ виходили козаки Олешківської Січі, спостерігається вихід українських селян з території Галичини і Правобережної України через пожвавлення гайдамацького руху. Російсько-турецька війна 1735 - 1739 рр. сприяла появі в регіоні українського населення. Це, перш за все, солдати-утікачі та полонені;

2) 70-ті роки XVIII ст. - 1812 р. - період посилення процесів колонізації українським населенням Придунайських земель. Сприятливі умови для цього створили наслідки російсько-турецької війни 1768-1774 рр. Після зруйнування Запорозької Січі на територію регіону масами почали виходити і оселятися запорозькі козаки. Посиленню переходу українського населення в Буджак і на Дунай сприяло утворення Задунайської Січі, що сприймалось як спасіння від кріпацької неволі.

Сформування російським урядом Чорноморського, Усть-Дунайського Буджацького козацьких військ викликало нову хвилю селянського руху в Буджаку з навколишніх Херсонської, Катеринославської та Подільської губерній. В 70 - 90-ті роки XVIII ст. спостерігається рух на ці території селян із Галичини, Буковини, Волині, Правобережної України та із території південноукраїнських губерній. Збільшується кількість українців, дітей-нащадків українських селян-утікачів, які декілька десятків років тому зайшли у турецькі володіння і тут осіли;

3) 1812 - 1856 рр. - масовий процес колонізації. Після приєднання Придунайських земель до Російської імперії, протягом двох перших десятиліть XIX ст. процес народної колонізації українського населення був масовим і основним. Офіційна урядова колонізація мала в ці роки випадковий характер і набула значущості лише з кінця 1820-х років. Внаслідок

цих процесів в регіон переселились українські селяни з Чернігівської, Полтавської, Харківської, Херсонської, Таврійської, Катеринославської губерній.

Одночасно продовжувалась колонізація українським козацтвом Придунайського регіону. Протягом 20-х років XIX ст. козаки, які домоглися створення Дунайського козацького війська;

4) друга половини XIX ст. - початок XX ст. - завершення процесу колонізації. В цей час у регіон прибули українські переселенці з Добруджі. В 1856 р. з Придунайських земель, що увійшли до складу Молдавського князівства, відбувались самовільні втечі на російську територію й організоване переселення українців та інших національностей на вільні землі Таврійської і Херсонської губерній. На звільнені землі оселялось українське та російське населення з правого берега Дунаю, і молдовани - з території Молдавського князівства;

- відзначено, що незважаючи на зміни в чисельному складі українського населення протягом XVIII - початку XX ст., воно залишалось провідною національною групою;

- виявлено, що під час заселення Придунайських земель українське населення не мало соціальної і майнової рівності. Значна кількість українських утікачів перетворювалось у найманців і батраків, які існували лише за рахунок продажу власної робочої сили. Поряд з наймитами, досить значний прошарок складали також і напіввільні українські поселенці, яких експлуатували турецькі та молдавські феодалі і чиновники. Одночасно з цими групами населення наприкінці XVIII ст. тут формується прошарок заможних торговців і селян, які використовували у своїх господарствах найману працю;

- встановлено, що у XIX ст. більшість українців Придунайських земель складали селяни і міщани, які займались сільським господарством і дрібного торгівлею. Саме ці категорії населення були носіями свосередних виробничих традицій і передали їх іншим національним групам;

- виявлено, що поступове переселення і міграції в Придунайських землях помітно впливали на виникнення спільних культурно-побутових звичаїв та традицій усіх національних груп, створювали сприятливі умови для постійних контактів;

- сформульовано, що результати дослідження є основою для наукових розробок з історії українського населення й козацтва, колонізаційних процесів на території Придунайських земель і Півдня України, вони можуть бути враховані у проведенні національних програм в Одеській області.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Індивідуальні монографії

1. Українське населення Придунайських земель. XVIII - початок XX ст. (заселення й економічне освоєння). - Одеса: Астропринт, 2002. - 328 с. *Рец.: Непомнящий А. А. Українці Буджака тепер мають свою історію // Библиотечное дело и краеведение: Сб. науч. тр. - К.; Симферополь, 2002. - Вып. IV. - С. 154-156.*
2. Дунайське козацьке військо. 1828-1868 рр. (До 170-річчя заснування). - Одеса: Астропринт, 1998. - 232 с.

Розділи в колективних працях, статті, повідомлення, тези доповідей

3. Бузьке козацьке військо. 1785-1817 рр. II Козацтво на Півдні Україні. Кінець XVIII - XIX ст. - Одеса: Друк, 2000. - Розд. 3. - С. 47 - 73.
4. Дунайські козаки в Одесі // Одеса-козацька. Наукові нариси. - Одеса, 2000. - Розд. 5. - С. 90 -109.
5. Козацтво на Півдні України. 1775-1869. - Одеса: Маяк, 1995. - 55 с. (у співавторстві з Бачинським А.Д.; автор. - 70%, С. 4-9, 16-31, 46-55). *Рец.: Шиян Р.І. А. Д. Бачинський, О. А. Бачинська. Козацтво на Півдні України. 1775-1869рр. — Одеса: Маяк, 1995 //Південна Україна XVIII- XIX ст. Записки науково-дослідн. лабораторії ЗДУ. - Запоріжжя, 1996. - Вип. 2. - С. 182-183; Бутич І. А. Д. Бачинський, О. А. Бачинська. Козацтво на Півдні України. 1775-1869 рр. - Одеса: Маяк, 1995 // Записки НТШ. - Т. ССXXXIII: Праці історично-філософської секції. - Львів, 1997. - С. 575-577.*
6. Українське населення міст Придунайських земель наприкінці XVIII - на початку XIX ст. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчій зб. наук. пр. - К., 2002. - Вип. 6. - С. 192 - 204.
7. Взаємовпливи в культурі та побуті між українцями і представниками інших національностей в Придунайських землях (XVIII - XIX ст.) // Південна Україна XVIII-XIX ст.: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. - Запоріжжя, 2002. - Вип. 7. - С. 196-201.
8. Польові дослідження “Пам’ятки українського та російського населення Північно-Західного Причорномор’я” // Записки історичного факультету ОНУ ім. І.І.Мечникова. - Одеса, 2002. - № 12. - С. 231-235 (у співавторстві з Кушніром В. Г., Прігаріним О. А.; автор. - 35%).
9. Українські козаки в Придунайських степах у XVIII ст. // Запорозька старовина: 36. наук. пр. - К.;Запоріжжя, 2002. - Вип. 2. - С. 135-145.

10. Соціально-економічне становище населення міст і сіл Придунайських степів (к. XVIII-XIX ст.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: 36. ст. - К.; Донецьк: Рідний край, 2001. - С. 28 - 34.
11. Придунайський край - територія відновлення державотворчих традицій українського козацтва наприкінці XVIII - XIX ст. // Наукові записки: 36. пр. молодих вчених та аспірантів. - К., 2001. - Т.6. - С.263-274.
12. Формування території Дунайського (Новоросійського) козацького війська та її особливості // Історико-географічні дослідження в Україні: 36. наук. пр. - К., 2001. - Число 5. - С.145-152.
13. "Уродженці Турецьких областей" з українців і росіян на території Південної Бессарабії наприкінці XVIII-XIX ст. // Буковинський історико-етнографічний вісник. - Чернівці, 2001. - Вип. 3. - С. 3-4.
14. Етносоціальна характеристика населення міст Нижнього Подунав'я на початку XIX ст. (за матеріалами "Опису Кілії" 1808 р.) // Південна Україна XVIII-XIX ст.: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. - Запоріжжя, 2004. - Вип. 6.-С.68-85 (У співавторстві з Прігаріним О. А.; автор. - 50%).
15. Українці в козацьких військах Південної Бессарабії в першій половині XIX ст. // Науковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту. - Ізмаїл, 2000. - Вип. 9. - С. 3-6.
16. Історіографічні читання // Записки історичного факультету ОДУ ім. І.І. Мечникова. - Одеса, 2000. - Вип. 10. - С. 301-303.
17. [Рец.]: Шиян Р. Козацтво Південної України в останній чверті XVIII ст. - Запоріжжя, 1998. - 96 с. // Записки історичного факультету ОДУ ім. І. І. Мечникова. - Одеса, 1999. - Вип. 9. - С. 322-324.
18. А. Д. Бачинський - дослідник Південної України // Південна Україна. Записки науково-дослідн. лабораторії історії Південної України ЗДУ. - Запоріжжя: "Тандем-V", 1998. - Вип. 3. - С. 150-154 (У співавторстві з Самойловим Ф.О.; автор - 50%).
19. Адміністративний устрій та управління Дунайського козацького війська. 1828-1869 рр. // Записки історичного факультету ОДУ ім. І. І. Мечникова. - Одеса, 1998. - Вип. 7. - С. 70-77.
20. Козацьким степом // Історія України. - К., 1998. - №19 (83), травень. - С. 1-2.
21. Дунайські козаки в м. Акермані // Аккерманские древности. К 2500- летию Белгород-Днестровского. - Б.-Днестровский, 1997. - С. 181-187.
22. Волонтировка - станица болгарских волонтеров Дунайского казачьего войска // Архив за поселишин проучвания. - Велико-Търново, 1999. - Книжка 1-2. - Година 6. - С. 133-143.

23. “Памятная книга Новороссийского казачьего войска”, як джерело вивчення козацтва на Півдні України // До 1000-річчя літописання та книжкової справи в Україні: 36. наук. ст. - Одеса, 1999. - С. 27-31.
24. Усть-Дунайське Буджацьке козацьке військо // Довідник з історії України. - К.: Генеза, 1999. - Т. 3. - С. 488 - 489.
25. Болгарське населення в козацьких формуваннях півдня України: кінець XVIII-XIX ст. // Наша школа. Науково-методичний журнал. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 120-річчю визволення Болгарії від османського рабства. Одеса, 15-17 грудня 1997 р. - 1999. - № 2-3. - С. 136-138 (надруковано також: Болгары в казачьих формированиях Южной Украины в конце XVIII - XIX вв. // Българите в Северното Причерноморие: Изследования и материали. - Велико-Търново, 2000. - Т. 7. - С. 283 - 291).
26. Джерела з історії козацьких формувань Південної України кінця XVIII -XIX ст. // Південь України. Доповіді та повідомлення Четвертого міжнародного конгресу українців. Одеса, 26-29 серпня 1999 р. - Одеса: Астропринт, 1999. - С. 72-78.
27. Българи и молдовци в Дунавската казацка войска (1828-1869) // Мол- давско-български отношения през средновековието и новото време. Доклади Международной научной конференции. Кишинев, 21-23 октомври 1996. - Кишинев, 1998. - С. 101-107.
28. Проблема определения этносоциальной границы: украинское казачество в Нижнем Подунавье в первой половине XIX ст. // The Border: International Conference / Balkan Institute of Ethnology. - Belogradchik: DIOS, 2001. - P. 8-9.

АНОТАЦІЇ

Бачинська О. А. Колонізація українським населенням Придунайських земель. XVIII - початок XX ст. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 - історія України. - Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. - Одеса, 2002.

Дисертація є першим у вітчизняній та іноземній історіографії комплексним дослідженням на основі архівних документів історії колонізації українським населенням Придунайських земель у контексті міжнародних і внутрішньополітичних відносин. У роботі підкреслюється, що це було важливою складовою частиною загального процесу заселення й економічного освоєння регіону. Визначаються причини і території міграцій, етапи колонізації Придунайських земель протягом XVIII - початку XX ст.

З'ясовуються чисельність і демографічні зміни в структурі українського населення, соціальні, майнові й верстові групи, які брали участь у колонізації. Аналізується роль українського козацтва в заселенні регіону. Характеризуються питання взаємовпливів у культурі, побуті, звичаях і традиціях між українцями й іншими національностями.

Ключові слова: Придунайські землі, українське населення, колонізація, заселення, економічне освоєння, козацькі формування.

Бачинская Е. А. Колонизация украинским населением Придунайских земель. XVIII - начало XX в. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.01 - история Украины. - Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова. - Одесса, 2002.

Колонизация украинским населением Придунайских земель, до настоящего времени в отечественной и зарубежной историографии оставалась недостаточно исследована. В работе впервые на основе глубокого анализа архивных документов осуществлена характеристика данного процесса. В XVIII - начале XX вв. происходят трансформации в политико-административном управлении и принципиальные изменения в социально-экономическом развитии Придунайских земель. Политические процессы этого периода связаны с международными отношениями между Российской, Турецкой империями и Молдавским княжеством, которые во многом повлияли на миграции и формирование национального и социального состава населения региона. В работе показана роль украинского населения в заселении и экономическом освоении Придунайских земель, определены районы выхода украинских переселенцев, места их оседания. Анализируется динамика численности украинского населения, его социальная структура, экономическое развитие, имущественное положение. Отдельно освещен вопрос колонизации региона украинским казачеством, особенности формирования и существования Задунайской Сечи, Черноморского, Усть-Дунайского Буджакского и Дунайского казачьих формирований. Рассмотрены взаимовлияния в культуре, быте, обычаях и традициях между украинским населением и представителями других национальностей в процессе колонизации Придунайских земель.

Установлено, что процесс колонизации украинским населением Придунайских земель в XVIII - начале XX ст. проходил в несколько периодов. Одними из первых поселенцев в исследуемом регионе стали крестьяне и запорожцы. Благоприятные условия для дальнейшей колонизации создали российско-турецкие войны 1768 - 1774 гг., 1787 - 1791 гг.,

1806 - 1812 гг. и разрушение Запорожской Сечи, а также переход под власть Австрийской империи части западно-украинских земель (1772 - 1774 гг.). В 70-90-е годы XVIII в. начался переход в Придунайские земли крестьян и других жителей из территорий правобережных и южных губерний Украины. Во многом политика, проводимая местными турецкими властями, была направлена на привлечение в регионе дешевой рабочей силы из соседних территорий, что опосредствованно влияло на процесс оседания тут украинского населения. Официальная правительственная колонизация в Российской империи приобрела значимость лишь в конце 1820-х годов. Одновременно в Придунайском регионе происходила и военная колонизация, преимущественно казаками выше-указанных формирований.

Подавляющее большинство украинского населения (около 75%), поселялось в придунайских городах после продолжительных блужданий в Придунайских степях и Молдавии и считалось таким, которое “давно зашло”, даже с официальной точки зрения. Вследствие процессов колонизации, миграций разных национальных групп национальный состав Придунайских земель изменился, но украинцы составляли здесь одну из наибольших групп населения - 17-20,8% и четвертую часть от украинцев, которые проживали в Бессарабии вообще - 25-26%. Украинское население в городах составляло в середине XIX ст. наибольшую этническую группу - 42,5% от всего населения придунайских городов и подавляющее большинство - 63,5% от всего украинского городского населения Бессарабии.

Установлено, что в XVIII в. украинское население было занято во всех областях хозяйства этих районов: земледелии, скотоводстве, рыболовстве, торговле и ремесле. Значительное количество беглецов превращалось в батраков, которые существовали лишь за счет продажи собственной рабочей силы, то есть заработками, наряду с ними формируется также прослойка зажиточных торговцев и крестьян. В XIX в. большинство украинцев Придунайских земель продолжало оставаться крестьянами и мещанами. Показано, что украинские крестьяне составляли 70% от всего украинского сельского населения, а мещане - 96% от украинского населения городов. Первые - 41% от всех крестьян, а вторые - 45,7% от всех мещан Придунайских территорий.

В целом доказано, что украинское население формировалось здесь с раннего периода освоения края и было одним из основных как в численном так особенно в социально-экономической и политической сфере.

Ключевые слова: Придунайские земли, украинское население, колонизация, заселение, экономическое освоение, казачьи формирования.

Bachinska H. A. Colonization of round-Danube lands by Ukrainian population of 18th - begining of 20th century. - Manuscript.

Dissertation for Doctor's of History Degree on speciality 07.00.01 - History of Ukraine. - Odesa I. I. Mechnikov National University. - Odesa, **2002**.

The dissertation is a first complex historical study of colonization by the Ukrainian population of the Danube territory in historiography conducted in context of international relations and internal political development. The study emphasise that the Ukrainian colonisation of the Danube area was an important part of overall colonization and economic development of that land. The causes and paterns of migration, as well as the stages of colonization are established by the present study for the period of 18th and begining of 20th century. This research also defines the population size for that period and tracks demographic changes in the social and economic structure of the Ukrainian population. The role of the Cossacks is also studied in the present monograph together with interrelations between the Ukrainians and other ethnic groups in terms of culture, customs and traditions.

Key words: round-Danube lands, Ukrainian population, colonization, settlement and economic developing, Cossacks.

Підписано до друку 29.11.2002.
Обсяг 1,8 авт. арк. Формат 60х90/16.
Тираж 100 прим. Папір офсетний. Зам. № 813.

Надруковано у друкарні видавництва "Астропринт" (Свідоцтво ДК №
132 від 28.07.2000 р.) м. Одеса, вул. Преображенська, 24, к.13.
Тел./факс: (0482) 26-96-82, 26-98-82, 37-14-25.